

ӘОЖ 32.001

Л.М. Ким, Д.А. Сиқымбаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: klm008@mail.ru

Саяси әлеуметтену модельдерінің теориялық негіздемелері

Аңдатпа. Саяси әлеуметтену түсінігінің генезисі мен қалыптасуы саясаттану ғылымында өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Оның бір себебі қазіргі таңда тұлғаның саяси дамуына қоғамдық қажеттілік артып отырса, екінші бір себебі, сол тұлғаның мемлекет пен оның саяси институттарынан алшақтаудың орын алуы. Пәнаралық зерттеулер байланыстарының дамуы негізінде саяси әлеуметтену модельдерінің түрлері мен олардың мәндері жан-жақты ашылып, көрсетілді. Қазіргі таңда қоғамдағы саяси үдерістердің динамикасы мен күрделі сипаттары адамдардың саяси әлеуметтену үдерісін терең зерттеу қажеттілігінен туындады. Осы орайда, авторлар саяси әлеуметтену концепциясының пайда болуын өзге де қоғамдық ғылымдармен тығыз байланыста дамығанын айтып, аталмыш құбылысты қарастыруда және түсінуде пәнаралық зерттеу тәсілдемесінің маңызын көрсетеді. Саяси әлеуметтену концепциялары тұлғаның саяси әлеуметтену үдерістеріндегі негізгі факторлар мен даму заңдылықтарына терең үңілу мен талдау жасауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: саяси әлеуметтену, концепция, модель, институт, үдеріс.

Саяси әлеуметтену үдерісін түсіну қазіргі таңдағы ғаламдық әлемдегі орын алып отырған терең де күрделі өзгерістерге байланысты аса өзекті болып келеді. Бір жағынан тұлғаның саяси дамуына, оның саяси іс-әрекеттерге саналы және белсенді түрде араласуына қоғамдық қажеттілік артып отырса, екінші жағынан мемлекет пен оның институттарынан саяси алшақтау, бөтендену құбылыстары орын алып отыр. Саясатты жеке қарастырудың теориялық зерттеу саласында түрлі концепциялар, модельдер және бағыттар бар. Сондықтан, саяси әлеуметтену моделінің генезисінің мәселесін шешіп алу маңызды.

Саяси әлеуметтену концепциясының пайда болуы психология, социология, мәдениеттану және антропология салаларындағы зерттеу жұмыстарымен тығыз байланысты. «Номопоііісіс» түсінігінің қалыптасуын қарастыратын түрлі әдістерді философиялық тұрғыдан ұғыну, тұлғаның саясаттағы әлеуметтену жолдарын түсінуге болады. Бұл жерде, тұлғаның қоғамдағы (әлеуметтену үдерісі) әлеуметтенуін зерттеу мен тұлғаның саясаттағы (саяси әлеуметтену үдерісі) әлеуметтенуін зерттеудегі ұқсастықтарын анықтау және аталмыш аспектілердің өзара байланысы мен түйісу жолдарын табу мыңызды.

XX ғ. ортасында, әлеуметтену мәселесі сая-

си ғылымда маңызды проблемаға айналғанда, психология мен социологияда аталмыш салада бірқатар зерттеу позициялары мен бағыттары қалыптасып, әлеуметтену модельдері анықталып үлгенді. Осы модельдер мен бағыттар саяси ғылымдағы тұлғаның саясаттануға «ену» жөніндегі түсініктердің негізін қалады.

1. Әлеуметтену инкультурация ретінде (Ф.Боас, Б.Малиновский және т.б). бұл жерде тұлғаның мәдениетті игеруі маңызды. Кезкелген адам өзінің өмір сүріп, дамып отырған қоғамдағы мәдениет мұрасын қабылдайды. Олай болса, индивид – «табула раза», өзінің ортасында қалыптасқан нормалар мен ережелерді автоматты түрде қабылдайды. Ағартушылық дәуірінен белгі әлеуметтік орта теориясы тұлғаны мәдениетті пассивті тұтынушы деп қарастырады. Орта тұлғаны қалыптастырады – бұл жалпы мойындалған факт, алайда әрбір адамның жеке ерекшеліктері мен бірегейлігі бар екендігін де естен шығармау керек.

Аталмыш тәсілдеме тұрғысынан саясаттану ғылымында, бірінші кезекте, саяси және насихаттық мақсатта тек халықтардың ұлттық ерекшеліктері қарастырылды.

Ұлттық болмыс орнықты психологиялық қабілеттерде және белгілі бір этникалық топтарда көрінеді. Саяси көзқарастардағы ұлттық

мәдени негіздерінің көрінісі аса маңызды, алайда, саяси әлеуметтенудің күрделі үдерісінің барлық аспектілерін қамтымайды.

Саяси мәдениет концепциясының пайда болуы назарды индивидуалды-психологиялық аспектілерден топтық үдерістерге аударды. Алайда, бұл бағыт жалпы қоғамдық қозғалыстардағы протест субмәдениетін зерттеуге бағытталды.

2. Әлеуметтену тұлғалық бақылаудың дамуы ретінде (З. Фрейд, Г. Лассуэл және т.б.).

Аталмыш концепция психоанализбен байланысты, оған сәйкес, адам–инстинкттер жинағы, бұл тұста бейсаналылық негізгі рөл ойнайды, сондықтан, тұлғаны «қолға үйрету», табиғаттың берген барлық жағымсыз инстинкттердің көрінісін шектеу. Қоғам адамның биологиялық көріністерін басады.

Жалпы, әлеуметтену агенттері тарапынан бақылау қажет болып табылады, алайда ол жеткіліксіз, себебі инстинкттер – индивид іс-әрекетінің соынмен қатар саяси іс-әрекетінің де басты қозғаушы күші болып табылады. Негізінен, келесі сексуалды инстинкт, агрессия инстинкті және бұйыру инстинкті тәрізді басты инстинкттер бөлініп көрсетіледі.

Сәйкесінше, саяси әлеуметтену үдерісі тұлғаның болашақ алдындағы қобалжулылық пен үрейлікті басу үшін саяси жағдайды бақылау ретінде қарастырылады.

3. Әлеуметтену тұлғааралық қатынастар нәтижесі ретінде (Дж. Г. Мид, Ч.Х. Кули).

Аталмыш тәсілдеменің негізі символикалық интеракционизм болып табылады. Қоғамда тұлға мен орта арасында түрлі қарым-қатынастар пайда болады (интеракция) және де солардың нәтижесінде тұлға қалыптасады. Адамдар өздеріне ықпал еткен ынталандыруға емес, олардың мәніне көбірек көңіл бөледі. Адамдардың сезімдерін, қимылдарын, ойларын түсіндіру аса маңызды болып табылады.

Тұлғааралық қатынаста ең бастысы – топтың тұлғаға тигізетін ықпалының нәтижесі. Қоғамдық қатынас, коммуникативті байланыстар индивидтер арасындағы қарым-қатынастардың объективті заңдарының бар екендігін білдіреді, ол қоғамдық рольдердің ерекше жүйесінде көрініс табады. Индивид қоғамдық шынайылықта қалыптасқан нақты ұстанымдарды игеріп, соларға бағыт алады. Мәселен, конформизм, саяси әлеуметтену – индивидтің қоғамдық жүйедегі максималды жайлылыққа ұмтылуы.

4. Әлеуметтену рольдік жаттықтыру үдерісі ретінде (Т. Парсонс, Р. Линтон және т.б.).

Бұл модель құрылымдық функционализмге негізделіп, алдыңғы тәсілдемемен тығыз байланысты. Әлеуметтену индивидтің мінез-құлық алгоритмдері мен үлгілеріне, тәлімнің үлгілерінің ұрпақтан ұрпаққа берілуіне бейімделу ретінде қарастырылады. Тұлға өзінің өсі және даму үдерісі барысында игерген түрлі қоғамдық рөлдер оның мінез-құлқын анықтайды. Бұл жердегі маңызды болып табылатын нәрсе рольдік үйрену – адамның қоғамдық ортаға енуінің маңызды тетігі. Осылайша, басшыны және саяси көшбасшыны қалыптастыру бойынша нұсқаулар жасау мүмкін деп есептелінеді.

5. Әлеуметтену қоғамдық үйрету ретінде (А. Бандура, Б. Скиннер және т.б.).

Бихевиоризм тәсілдемесіне сүйену қоғамды жақсарту мен өзгерту саяси өзгерістер арқылы емес, адамдардың іс-қимылын «модификациялау» арқылы жүзеге асыруға болады деген пікірді туындатады. Қарапайым «ынталандыру – реакция» кестесі өзіндік интерпретацияға ие болады. Әлеуметтену үдерісі (сонымен қатар, саяси) басқаруға және реттуге болатын үдеріске болып табылды. Жан-жақты қарастырылған ынталандыру және жазалау жүйесі алға қоайылған мақсатқа алып келеді. Саяси ғылымда бихевиоризм идеялары біршама күрделене түсті, дегенмен де сол мағынасында қалды: «сәлеуметтік-саяси шарттар – саяси ұстанымдар – саяси әс-әрекеттер».

6. Әлеуметтенудің когнитивті моделі (Ж. Пиаже, А. Маслоу, Дж. Адельсон және т.б.).

Аталмыш модель өзінің алдындағы модельдерге әрқайсысындағы рационалды аспектілерге сүйене отырып, сыни көзқарас білдіреді.

Бұл тәсілдемеге сәйкес әлеуметтенудің бірінші (бала кезінде қалыптасқан ұстанымдар мен құштарлықтар) және екінші (есейген кезде қалыптасқан ұстанымдар мен құштарлықтар) үдерістері болады.

Әлеуметтену үдерісі адамның бүкіл өмірінің бойында жүреді, себебі қоғамдық өмір барысында саяси бағыттары өзгеріп, саяси әлеуметтенудің түрлі агенттерімен байланысқа түседі.

Әлеуметтенудің когнитивті моделі жалпы тек іс-әрекеттің машықтарына тек үйретіп қана қоймай, тұлғаның қажеттіліктерінің негізінде танымдық, эмоционалды және моральдік қабілеттерін де дамытуға бағытталған. Тұлға

сыртқы ортадан келетін ақпаратты қабылдау және игеру қабілеті бар индивид ретінде қарастырылады. Бұл робот – жасаушының емес, Ойланушының ісі. Іс-әрекет әлемнің қалыптасқан суретіне негізделген, қоршаған социомәдени орта туралы білім негізінде қалыптасады.

Бұл жерде тұлғаның қалыптасу барысындағы өзіндік маңыздану мәселесі де қызығушылық тудырады. Бұл жерде маңызды болып тұрған тұлғадағы потенциалды түрде қалыптасқан күштер оның қоғамға араласуына алып келеді. Әрине, саяси институттардың әлеуметтену үдерісі барысындағы маңызын төмендетуге болмайды, алайда тұлғаның ішкі ұмтылыстарын да есепке алмау қауіпті.

Тұлғаның саяси үдерістерге қатысушы ретінде оның әлеуметтену мен қалыптасу механизмдерінің арасында аналогия жүргізе отырып, саяси ғылым саяси әлеуметтену үдерісінің негізгі бағыттары мен тенденцияларын анықтауға ұмтылады.

Саяси әлеуметтену моделі – қазіргі таңда саяси ғылымның негізгі концепцияларының бірі. Аталмыш модельді дұрыс түсіну мен дұрыс бағытта қолдану саяси тәрбиелеуге және тұлғаның қабылдау және протестік сезімдерін тудырмайтын саяси мақсаттарды қабылдауды саяси бақылау құралын енгізуге мүмкіндік береді. Жалпы әдениеттерде тұлғаның саясатқа енуін түсінудің екі тәсілдемесі – институциональды және мінез-құлықтық бар.

Институциональді анализ «бағыну» моделі мен «мүдде» модельдерін қалыптастыруға алып келеді. Бұл жерде саясаттың адамгершілік және құндылықтық аспектілері аса үлкен маңызға ие. Саяси-философиялық тәсілдеме «еркіндік», «теңдік», «әділеттік» және т.б. категорияларға сүйенеді.

«Бағыну» моделі Т. Гоббстің позициясынан басталады, бұл жерде тұлға эгоистік және билікке ұмтылушы ретінде қарастырылады. Тұлғаның билікке бағынуы–аталмыш модельдің негізін қалаушы. «Мүдде» моделінде мүдде іс-әрекеттің психологиялық тетігі ретінде қарастырылады. Ол адамдарды біріктіріп және алшақтандырып, тұлғаның іс-әрекеттің анықтайды. «Игі мүдделердің концепциясы» адамдардың теңсіздігінің және қанаудың негізі ретінде кез-келген ұйымдасқан саяси билікке қарсы шығады. «Бақталастық мүдделер концеп-

циясы» индивидтердің қарым-қатынастарының және бақталастарының салдарын реттеу идеясына негізделген. Екі концепцияда индивид мүдделерінің қоғамға таратылу концепциясы байқалады.

Бағыну концепциясы «технологиялық дегтерминизмде» көрініс табады. Оған сәйкес, қарапайым азамат элитаның біліктілігі мен сауаттылығына байланысты оған бағынуы тиіс. Дегенмен теңсіздіктің апологиясы қоғамда қарсылық тудырып, «элитарлы плюрализмнің» қалыптасуына алып келді. («демократиялық элитаризм») (Р. Даль, Дж. Шумпетер және т.б.). Аталмыш бағыттың қолдаушылары қоғамда элита мен элита емес топтардың арасында еңбек бөліндісі болу керек деп есептейді. Бұл аргумент тиімді саяси билікті негіздеу үшін қызмет етеді. Халықтың мүдделері таңдаулы саяси өкілдер мен ұйымдар арқылы көрінуі тиіс. Саясат – кәсіпкер саясаткерлердің ісі.

«Мүдде» моделі индивидтің мемлекеттік биліктен, оның институттарынан, негізінен қоғамнан алшақтауға бағытталған. Аталмыш модельдің антиномиялары – «индивид-қоғам және «қоғам-мемлекет». Бұл жерде мемлекеттің деполитизациясы мен биліктің орталықтандырмау қажеттігі басып айтылады.

Саяси әлеуметтенудің жаңа тәсілдемесі саясаттағы іс-әрекет тәсілдемесіне алып келді. Қазіргі заман қоғамының шынайылықтары саясаттағы тұлғаны басқа көзқараспен қарастырауға алып келеді. Саяси әлеуметтенуді барынша дұрыс түсінудің базасын құрайтын конфликт теориясы (М. Вебер, Г. Моска, Ф. Паркин, У. Гуд, П. Блау), плюрализм теориясы (Р. Даль, В. Харт) және гегемония теориясы тәрізді (Р. Милибэнд, Р. Даусон, К. Превитт), негізгі теориялардың синтезі индивид өз мүдделерін өзі билейтін, іс-әрекеттің саналығы мен билік қатынастарында мақсаттарды анықтай алатын ерекшелігі бар модельдің пайда болуына алып келді. Тұлға, сонымен қатар белгілі бір топтың– саяси партияның, этностың, таптың қолдауына сүйеніп, оның бір бөлігі ретінде қарастырылады. Бұл версияда саяси әлеуметтенудің мәні билік пен индивидтің арақатынасының терминдері арқылы түсіндіріледі. Индивидтің билікпен қарым-қатынастарындағы белсенділігі оның мүдделерімен, кемелділікке ұмтылуға байланысты өзінің іс-әрекетін

саналы түрде құру қабілетіне, этнос, тап, саяси партияның қолдауына байланысты.

Осылайша, адамның саясатқа «араласуының» пәнаралық мәселесі тұлғаның қалыптасуына қатысты ғылыми-теориялық және практикалық білімнің синтезін талап етеді, яғни саяси әлеуметтенудің интегративті моделін құру үшін әлеуметтенудің бүртұтас үдерісін жан-жақты қарастыру қажет.

Әдебиеттер

- 1 Андреев А.Л. Политическая психология. – М.: Изд-во «Весь мир», 2002. – 240 с.
- 2 Гозман Л.Я., Шестопап Е.Б. Политическая психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 340 с.
- 3 Политическая психология. Хрестоматия. – М.: Аспект Пресс, 2007. – 448 с.

Л.М. Ким, Д.А. Сихимбаева

Теоретические основания моделей политической социализации

В данной статье рассмотрены типы и модели политической социализации. Генезис и становление понятий политической социализации является одним из актуальных проблем в современной политологии. С одной стороны растет общественная потребность в политическом развитии индивида, с другой стороны наблюдается отчуждение индивида от государства и его институтов. Развитие междисциплинарных исследований способствовало к выявлению сущностей моделей политической социализации. Динамика политических процессов в современном мире является еще одной причиной глубокого изучения процессов политической социализации. В этой связи, авторы подчеркивают важность междисциплинарного подхода в изучении данного процесса.

Ключевые слова: политическая социализация, концепция, модель, институт, процесс.

L.M. Kim, D.A. Sikhimbayeva

Theoretical bases of political socialization models

In given article the types and models of political socialization are considered. Genesis and formation of the term is one of the pressing issues in current political studies. From the one side, there is public necessity in political development of the individual, from the other side alienation of individual from the government and its institutions take are taking place. Development of interdisciplinary studies contributed to the revealing of essence of the models of political socialization. Dynamics of current political processes is another reason for deep studying of processes of political socialization. Authors emphasize the importance of interdisciplinary approach of given processes.

Keywords: political socialization, concept, model, institute, process.